

UNIwersytet Jagielloński
w Krakowie

UNIwersytet JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

Rola orzecznictwa TSUE i Komunikatu Komisji oraz zasady stosowania prawa unijnego w obszarze dostępu do wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących ochrony środowiska

Katowice, 18 kwietnia 2019 r.
Dr Mariusz Baran
Katedra Prawa Ochrony Środowiska
Uniwersytet Jagielloński

Dostęp do wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących prawa UE w dziedzinie ochrony środowiska

- poza aktami prawa wtórnego UE, które harmonizują przepisy prawa ochrony środowiska dotyczące dostępu do wymiaru sprawiedliwości, jakie obowiązują w poszczególnych krajach UE, regulacje proceduralne w poszczególnych państwach członkowskich znacznie się od siebie różnią,
- orzecznictwo Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej kształtuje unijny standard w zakresie wymogu w zakresie dostępu do wymiaru sprawiedliwości w kwestiach związanych ze środowiskiem,
 - **zarówno w odniesieniu do** spraw wchodzących w zakres zharmonizowanego prawa wtórnego,
 - **jak i spraw nieobjętych jego zakresem.**

Operacjonalizacja prawa unijnego w działalności sądów krajowych

- **autonomia instytucjonalna państw członkowskich** (tożsamość narodowa państw członkowskich);
- **autonomia proceduralna państw członkowskich** (warunki ekwiwalentność i efektywność);
- państwa członkowskie zachowują swobodę w określaniu rozwiązań proceduralnych, które służą realizacji unijnego prawa materialnego – tę swobodę opisuje zasada autonomii proceduralnej (zasada procedur krajowych);
- **rozstrzygając tzw. sprawy unijne (z zakresu prawa unijnego), sądy krajowe obowiązane są stosować mechanizmy mające swe źródła w prawie unijnym, które wykraczają lub istotnie modyfikują krajowy standard stosowania prawa**

Sądy krajowe a unijne prawo ochrony środowiska

- sądy krajowe są sądami „powszechnymi” w odniesieniu do wdrażania prawa UE do systemów prawnych państw członkowskich **według unijnej zasady lojalnej współpracy**, wyrażonej w art. 4 ust. 3 TUE, **państwa członkowskie podejmują wszelkie środki ogólne lub szczególne właściwe dla zapewnienia wykonania zobowiązań wynikających z Traktatów lub aktów instytucji Unii oraz ułatwiają wypełnianie przez Unię jej zadań i powstrzymują się od podejmowania wszelkich środków, które mogłyby zagrażać urzeczywistnieniu celów Unii;**
- dostęp do wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska jest nieodłączną częścią unijnego prawa ochrony środowiska i opiera się na podstawowych zasadach prawa UE zawartych w unijnych traktatach, konwencji z Aarhus i prawodawstwie wtórnym zgodnie ze standardem ukształtowanym przez orzecznictwo TSUE

Efektywność w działaniu sądów krajowych

- efektywność jest zasadą we wszystkich aspektach wdrażania prawa UE przez państwa członkowskie - chodzi o wszelkie fazy wykonania prawa UE, poczynając od jego interpretacji, poprzez wdrożenie legislacyjne, oraz wykonanie administracyjne i jurysdykcyjne; ma zastosowanie do wszystkich organów państwa wykonujących prawo UE, zarówno legislatury, sądownictwa, jak i administracji krajowej
- w nowszym orzecznictwie TS wprost wskazuje: „w **braku możliwości interpretowania i stosowania regulacji krajowej w sposób zgodny z wymaganiami prawa Unii sądy krajowe i organy administracji mają obowiązek stosowania prawa Unii w całości i zapewnienia ochrony praw, jakie przyznaje ono jednostkom, odstępując w razie potrzeby od stosowania sprzecznego z nim przepisu krajowego**” (np. C-177/10 *Francisco Javier Rosado Santana p. Consejería de Justicia y Administración Pública de la Junta de Andalucía*, pkt 53 ; C-444/09 i C-456/09, *Rosa María Gavieiro Gavieiro i Ana María Iglesias Torres p. Consellería de Educación e Ordenación Universitaria de la Xunta de Galicia*, pkt 73);

Mechanizmy pozwalające na realizację wymogu efektywnego wykonania prawa UE

- **bezpośredni skutek i pierwszeństwo prawa UE, są motywowane zasadą efektywności i służą skutecznemu wykonaniu prawa UE;**
- jak wielokrotnie stwierdzał TS i powtórzył to – w odpowiedzi na pytanie sądu administracyjnego: *„Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem **sąd krajowy, do którego należy w ramach jego kompetencji stosowanie przepisów prawa wspólnotowego, zobowiązany jest zapewnić pełną skuteczność tych norm, w razie konieczności z własnej inicjatywy nie stosując wszelkich sprzecznych z nimi przepisów prawa krajowego, także późniejszych, bez potrzeby zwracania się o ich uprzednie usunięcie w drodze ustawodawczej lub w ramach innej procedury konstytucyjnej ani oczekiwania na usunięcie wspomnianych przepisów**” - C-314/08, Filipiak, pkt 81;*
- **potrzebą zapewnienia efektywności przepisów UE motywowany jest także nakaz prounijnej wykładni prawa krajowego** (zwanej także skutkiem pośrednim norm unijnych) - *np. C-268/06, Impact, pkt 99.*

- **wymóg efektywności rozwiązań proceduralnych pojawia się także w różnych aspektach w orzecznictwie polskich sądów administracyjnych;** Naczelny Sąd Administracyjny odnosząc się do charakteru zarzutów dotyczących wymogów równoważności i skuteczności uznał, że zarzut braku zbadania przez sąd, czy legislacja krajowa jest z nimi zgodna, powinien być podniesiony jako zarzuty naruszenia prawa procesowego, ponieważ kwestionuje on poprawność uzasadnienia wyroku sądu;

Warunek równoważności i skuteczności procedur krajowych

- weryfikacja rozwiązań praw krajowego w zakresie realizacji przez nie zasady efektywności, **odbywa się przy użyciu testu (warunków) równoważności i skuteczności; warunki skuteczności i równoważności (ekwiwalencji, niedyskryminacji) są wymogami uznania danej normy prawa krajowego za normę służącą efektywnemu wykonaniu prawa UE;**
- warunek równoważności wskazuje, że **prawo unijne musi być wykonane z równą skutecznością jak prawo krajowe, a więc uprawnienia przyznane w prawie UE, winny być chronione w prawie krajowym w sposób ekwiwalentny wobec uprawnień wynikających z prawa krajowego;** ochrona ma więc być równoważna (ekwiwalentna, niedyskryminacyjna);
- oprócz wymogu równoważnej ochrony, **regulacje krajowe służące dochodzeniu roszczeń unijnych, muszą spełniać warunek skuteczności, a więc nie mogą powodować, że wykonanie danego roszczenia jest niemożliwe lub nadmiernie utrudnione.**

- jeżeli proces wykonania zobowiązań unijnych przez ustawodawcę nie dał prawidłowych rezultatów, w ramach procesu stosowania prawa należy zmierzać do osiągnięcia stanu realizacji/wykonania prawa UE;
- dokonuje się to przede wszystkim za pomocą zasad pierwszeństwa i bezpośredniego skutku prawa UE - zasad, które należy uznać za realizujące zasadę efektywności;
- zasady te początkowo kierowane były do sądów krajowych jako sądów unijnych, jednak do ich respektowania zobowiązane są wszystkie podmioty stosujące prawo – skuteczne wykonania roszczeń jednostek wywodzonych z prawa UE to także obowiązek władz administracyjnych państw członkowskich, a szerzej wszystkich podmiotów uprawnionych do stosowania prawa (realizowany jest on bowiem przede wszystkim w procesie stosowania, a nie stanowienia prawa).

Zasada efektywnej ochrony prawnej (sądowej)

- zgodnie z art. 19 ust. 1 TUE państwa członkowskie ustanawiają środki niezbędne do zapewnienia skutecznej ochrony prawnej w dziedzinach objętych prawem Unii.
- poza tym przy wdrażaniu unijnych przepisów państwa członkowskie są związane art. 47 KPP, w którego pierwszym ustępie ustanowiono prawo do skutecznego środka odwoławczego: Każdy, kogo prawa i wolności zagwarantowane przez prawo Unii zostały naruszone, ma prawo do skutecznego środka prawnego przed sądem, zgodnie z warunkami przewidzianymi w niniejszym artykule. Należy pamiętać o tym, że art. 19 ust. 1 TUE i art. 47 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej mają zastosowanie tylko w dziedzinie prawa UE.
- Art. 47 karty odpowiada art. 6 i art. 13 europejskiej konwencji praw człowieka (EKPC), które zawierają, odpowiednio, przepisy gwarantujące prawo do rzetelnego procesu sądowego i prawo do skutecznego środka odwoławczego.

- KA stanowi integralną część porządku prawnego UE od chwili jej ratyfikacji przez UE oraz jej wejścia w życie i jest wiążąca dla państw członkowskich zgodnie z art. 216 ust. 2 TFUE (*C-243/15 Lesoochronárske zoskupenie VLK II pkt 45*)
- W ramach tego porządku prawnego TSUE sprawuje co do zasady jurysdykcję w zakresie wydawania orzeczeń w trybie prejudycjalnym dotyczących interpretacji tego rodzaju umowy (*C-240/09 Lesoochronárske zoskupenie VLK I (LZ I), pkt 30*, w sprawie interpretacji art. 9 ust. 3 konwencji z Aarhus),
- dostęp do wymiaru sprawiedliwości jest przedmiotem art. 9 KA:
 - Art. 9 ust. 1 odnosi się do odrębnego prawa dostępu do informacji;
 - art. 9 ust. 2 dotyczy prawa do udziału w procedurach podejmowania decyzji w sprawie konkretnych działań;
 - art. 9 ust. 3 obejmuje działania i zaniechania stanowiące naruszenie ogólnego prawa ochrony środowiska.
 - Art. 9 ust. 4 odnosi się do środków odwoławczych, terminów i kosztów procedur określonych we wcześniejszych ustępach

Jak wskazuje TSUE w celu zapewnienia skutecznej ochrony sądowej w dziedzinach objętych unijnym prawem ochrony środowiska sąd krajowy odpowiada za interpretację przepisów krajowych w sposób w jak najszerszym zakresie zgodny z celami określonymi w konwencji z Aarhus (C-240/09 LZ I, pkt 50. *To orzeczenie zostało wydane w związku z art. 9 ust. 3 konwencji z Aarhus*).

Dostęp do wymiaru sprawiedliwości w sprawach związanych ze środowiskiem ma umożliwić:

- obywatelom i ich stowarzyszeniom korzystanie z praw, jakie przysługują im na mocy unijnych przepisów ochrony środowiska,
- zagwarantować, że cele i zobowiązania zawarte w unijnych przepisach zostaną zrealizowane.

Legitymacja procesowa

TSUE ustanawia wymogi dotyczące legitymacji procesowej w sprawach wychodzących poza zakres prawa wtórnego UE na podstawie art. 47 Karty praw podstawowych w związku z art. 9 ust. 2 konwencji z Aarhus w odniesieniu do decyzji, działań i zaniechań, do których zastosowanie mają postanowienia art. 6 konwencji z Aarhus dotyczące udziału społeczeństwa w podejmowaniu decyzji (zob. C-243/15 LZ II)

Ogólne podstawy legitymacji procesowej do kwestionowania decyzji, działań i zaniechań państw członkowskich w obszarach objętych unijnymi przepisami ochrony środowiska **są określone w prawie krajowym, lecz muszą być interpretowane spójnie z wymogami zawartymi w art. 9 ust. 3 konwencji z Aarhus oraz artykułem 19 ust. 1 TUE i art. 47 Karty praw podstawowych**

art. 9 ust. 3 konwencji z Aarhus

- art. 9 ust. 3 konwencji z Aarhus stanowi, że każda ze stron zapewnia, że członkowie społeczeństwa spełniający wymagania, o ile takie istnieją, określone w prawie krajowym, mają dostęp do administracyjnej lub sądowej procedury umożliwiającej kwestionowanie działań lub zaniechań osób prywatnych lub władz publicznych naruszających przepisy prawa krajowego w dziedzinie środowiska (definicja społeczeństwa obejmuje również organizacje pozarządowe zajmujące się ochroną środowiska)
- zakres art. 9 ust. 3 konwencji z Aarhus jest szerszy niż zakres jej art. 9 ust. 2, ponieważ zamierzonym beneficjentem legitymacji procesowej jest społeczeństwo, które według zawartej w konwencji definicji jest pojęciem szerszym niż pojęcie zainteresowanej społeczności.

- Art. 9 ust. 3 odnosi się również do działań i zaniechań osób prywatnych, a art. 9 ust. 2 ogranicza się do decyzji, działań i zaniechań władz publicznych
- **Ale** art. 9 ust. 3 pozostawia umawiającym się stronom wybór między administracyjną procedurą odwoławczą a sądową procedurą odwoławczą. **Nie odnosi się on do kryteriów dostępu, takich jak naruszenie prawa lub wystarczający interes, ani nie przewiduje legitymacji procesowej de lege dla organizacji pozarządowych zajmujących się ochroną środowiska**
- **Dlatego** TSUE wyjaśnił w sprawie LZ I, że art. 9 ust. 3 nie mówi o żadnym wyraźnym i precyzyjnym obowiązku, który mógłby bezpośrednio regulować sytuację prawną jednostek, ponieważ podlega wprowadzeniu dalszych środków przez umawiające się strony (C-240/09 LZ I, pkt 45).
- TSUE orzekł jednak również, że postanowienia art. 9 ust. 3, choć zostały sformułowane w sposób ogólny, mają na celu zapewnienie skutecznej ochrony środowiska (C-240/09 LZ I, pkt 46) i że nie można [...] dokonać wykładni postanowień art. 9 ust. 3 konwencji z Aarhus, która powodowałaby w praktyce, że korzystanie z uprawnień wynikających z prawa Unii byłoby niemożliwe lub nadmiernie utrudnione (C-240/09 LZ I, pkt 49).

- na mocy art. 216 ust. 2 TFUE konwencja z Aarhus jest częścią porządku prawnego UE (C-243/15 LZ II, pkt 45)
- wymogi zawarte w porządku prawnym UE, które są wiążące dla państw członkowskich przy wdrażaniu art. 9 ust. 3 konwencji, obejmują jednolitą wykładnię i jednolite stosowanie prawa UE
- państwa członkowskie są zobowiązane do ustanowienia legitymacji procesowej w celu zapewnienia dostępu do skutecznego środka odwoławczego służącego ochronie praw procesowych i materialnych przyznanych zgodnie z przepisami unijnego prawa ochrony środowiska, nawet jeśli wchodzące w grę prawodawstwo UE nie zawiera konkretnych przepisów w tej sprawie
- choć państwa członkowskie mogą przyjmować kryteria, które muszą spełniać osoby fizyczne i organizacje pozarządowe, aby uzyskać legitymację procesową; kryteria te nie mogą jednak uniemożliwiać lub nadmiernie utrudniać korzystania z praw proceduralnych i materialnych wynikających z przepisów prawa UE.

Kryteria uzyskania legitymacji procesowej przez osoby fizyczne i organizacje pozarządowe

- art. 9 ust. 3 konwencji z Aarhus (w brzmieniu *członkowie społeczeństwa spełniający wymagania, o ile takie istnieją, określone w prawie krajowym*) daje umawiającym się stronom pewien stopień swobody przy ustalaniu kryteriów uzyskiwania legitymacji procesowej),
- państwa członkowskie nie są zobowiązane do udzielenia legitymacji każdemu członkowi społeczeństwa (*actio popularis*) ani każdej organizacji pozarządowej;
- poza tym, zgodnie z zasadą skuteczności, państwa członkowskie nie mogą przyjmować kryteriów, które uniemożliwiają lub nadmiernie utrudniają osobom fizycznym lub prawnym korzystanie z praw przysługujących na mocy unijnych przepisów.

Intensywność kontroli/standardy kontroli

- Art. 9 ust. 2 i art. 9 ust. 3 konwencji z Aarhus stanowią, że państwa członkowskie mają zapewnić skuteczną kontrolę sądową zgodności z prawem materialnym i formalnym decyzji, działań lub zaniechań objętych zakresem stosowania tych przepisów, nawet jeżeli przepisy prawa wtórnego UE **nie zawierają żadnego wyraźnego odniesienia do standardów kontroli, które obejmują te obydwa aspekty legalności; kontrola** powinna w razie potrzeby obejmować również legalność aktów prawnych i regulacyjnych, w przypadku gdyby mogły one ograniczać lub naruszać prawa procesowe i materialne,
- **wprawdzie** intensywność kontroli lub jej standardy nie są szczegółowo określone w konwencji z Aarhus ani przepisach prawa wtórnego Unii **ale sposób przeprowadzenia kontroli musi być skuteczny pod względem poszanowania praw i zapewnienia realizacji celów wyznaczonych w odpowiednich przepisach UE (C-71/14 East Sussex, pkt 58).**

Skuteczne środki odwoławcze

- istnieje ogólny wymóg, aby każdy organ państwa członkowskiego zniósł sprzeczne z prawem skutki naruszenia prawa UE w dziedzinie ochrony środowiska;
- państwa członkowskie powinny również powstrzymać się od wprowadzania wszelkich środków, które mogą w poważnym stopniu zagrozić osiągnięciu wyników przewidzianych w unijnych przepisach ochrony środowiska;
- państwa członkowskie mają swobodę uznania w odniesieniu do skutecznych środków odwoławczych, pod warunkiem że środki te są zgodne z zasadami równoważności i skuteczności

Skuteczne środki odwoławcze

- szczegółowe przepisy proceduralne mające zastosowanie do skutecznych środków odwoławczych należą do wewnętrznego porządku prawnego każdego z państw członkowskich zgodnie z zasadą autonomii proceduralnej państw członkowskich;
- przewiduje się, że przepisy te nie mogą być mniej korzystne niż przepisy regulujące analogiczne sytuacje krajowe (zasada równoważności) oraz nie mogą uniemożliwiać lub nadmiernie utrudniać korzystania z praw przysługujących na mocy **wspólnotowego prawa** (zasada skuteczności) (C-201/02 Wells, pkt 67 i sprawa C-420/11 Leth, pkt 38).
- jeśli chodzi o tę ostatnią zasadę, Trybunał powołał się także na normy wynikające z art. 47 ust. 1 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej, w którym ustanowiono prawo do skutecznego środka odwoławczego (C-71/14 East Sussex, pkt 52).

Problem dostępu do sądu organizacji ochrony środowiska

należy wyróżnić trzy odmienne sytuacje:

- **dostęp do sądu organizacji ochrony środowiska wynika wprost z przepisów prawa unijnego** (np. art. 11 dyrektywy 2011/92/UE), czyli sytuacje kiedy istnieje wprost przepis prawa pochodnego wiążący określone prawa przyznane organizacji (np. prawo udziału w podejmowaniu decyzji) z gwarancją efektywnej ochrony prawnej (prawo do sądu),
- **dostęp do sądu organizacji ochrony środowiska nie wynikający z przepisów prawa unijnego** (np. art. 6 ust. 3 dyrektywy 92/43), ale **wywodzony z art. 9 ust. 2 KA**. Dotyczy to tych przypadków kiedy prawo do sądu nie jest wprost przyznane w przepisie dyrektywy a objęte jest zakresem przedmiotowym art. 9 ust. 2 KA gwarantującym prawo do sądu dla ochrony uprawnień objętych art. 6 KA. Sam fakt, że przepisy dyrektywy przyznają określone uprawnienia (jak prawo udziału w podejmowaniu decyzji) i jest bezpośrednio skuteczny (czyli można się na niego powołać) nie oznacza, że stanowi on *eo ipso* podstawę prawa do sądowej ochrony. Wówczas prawo do sądu wynika z treści bezpośrednio skutecznego art. 9 ust. 2 KA.

Problem dostępu do sądu organizacji ochrony środowiska – c.d.

W sprawie Lesoochronárske zoskupenie VLK II (C-243/15, pkt 55) prawo do sądu (efektywnej ochrony prawnej) TS wywiódł z art. 9 ust. 3 KA (prawo do środka prawnego). W tożsamy sposób Trybunał odniósł się do prawa do sądu organizacji ochrony środowiska w sprawie *Protect* (C-664/15) wskazując, że „organizacja ochrony środowiska (...) która spełnia określone w art. 2 ust. 5 konwencji z Aarhus wymagania dla objęcia pojęciem „zainteresowanej społeczności” w rozumieniu tego przepisu, powinna mieć możliwość zakwestionowania w ramach środka prawnego, o którym mowa w art. 9 ust. 2 tej konwencji, przepisów prawa krajowego wdrażających prawo Unii w dziedzinie ochrony środowiska, w tym przepisów prawa krajowego wynikających z art. 6 dyrektywy 92/43, jak również przepisów prawa Unii w zakresie ochrony środowiska mających bezpośrednią skuteczność” (*Protect*, pkt 39; zob. podobnie w sprawie Lesoochronárske zoskupenie VLK II (C-243/15), pkt 59, 60).

Problem dostępu do sądu organizacji ochrony środowiska – c.d.

- **dostęp sądu organizacji ochrony środowiska nie wynika ani z unijnego prawa pochodnego** (bo brak jest bezpośrednio skutecznego przepisu przyznającego takie prawo) **ani nie mieści się w prawie do sądu przyznanym przez art. 9 ust. 2 KA, wówczas prawo to winno być wywodzone z krajowych regulacji proceduralnych wykładanych w zgodzie z art. 9 ust. 3 KA w zw. z art. 47 KPP.**

W sprawie *Protect* (C-664/15) Trybunał wskazał, że *“art. 9 ust. 3 konwencji z Aarhus w związku z art. 47 karty oraz art. 14 ust. 1 dyrektywy 2000/60 należy interpretować w ten sposób, że sprzeciwiają się one krajowym przepisom proceduralnym, które wykluczają w sytuacji takiej jak w postępowaniu głównym organizacje ochrony środowiska z prawa udziału jako strona w postępowaniu o udzielenie pozwolenia wdrażającym dyrektywę 2000/60 i które ograniczają prawo do wniesienia skargi na decyzje wydane w takim postępowaniu jedynie do osób posiadających ten status”*.

Granice kształtowania warunków proceduralnych realizacji ochrony sądowej wynikające z art. 9 ust. 3 KA i art. 47 KPP

- 1) prawo do ochrony sądowej/prawo do wniesienia skargi przewidziane w art. 9 ust. 3 konwencji z Aarhus byłoby pozbawione skuteczności, gdyby dopuścić, że przez kształt prawa krajowego (kryteria w nim wprowadzone) niektóre kategorie „członków społeczeństwa”, a *fortiori* „członków zainteresowanej społeczności”, takich jak organizacje ochrony środowiska odpowiadające wymogom ustanowionym w art. 2 ust. 5 konwencji z Aarhus, zostałyby całkowicie pozbawione dostępu do ochrony prawnej (zob. sprawa *Protect*, pkt 46),
- 2) nałożenie kryteriów w prawie krajowym nie może pozbawiać organizacji ochrony środowiska możliwości doprowadzenia do kontroli przestrzegania norm wynikających z prawa Unii w zakresie ochrony środowiska, także z tego powodu, że normy takie są najczęściej nastawione na interes ogólny, a nie tylko na ochronę indywidualnych interesów jednostek, a wspomniane organizacje mają za zadanie, pkt. 47; zob. podobnie w przywołanym wyroku w sprawie C-115/09, *Bund*, pkt 46

Granice kształtowania warunków proceduralnych realizacji ochrony sądowej wynikające z art. 9 ust. 3 KA i art. 47 KPP

- 3) wyrażenie „wymagania, o ile takie istnieją, określone w prawie krajowym” zawarte w art. 9 ust. 3 KA, choć oznacza, że państwa zachowują uprawnienia w odniesieniu do kształtu przepisu proceduralnych, ale nie mogą one przyjmować regulacji krajowych wprowadzających tak surowe wymogi, które będą powodować, że faktycznie organizacje ochrony środowiska nie miałyby możliwości kwestionowania działań lub zaniechań objętych dyspozycją art. 9 ust. 3 KA (zob. sprawa *Protect*, pkt 48),
- 4) na sądzie krajowym spoczywa **obowiązek dokonania** – w zakresie, w jakim jest to tylko możliwe – wykładni przepisów proceduralnych dotyczących przesłanek wymaganych dla wszczęcia postępowania sądowego zgodnie z zarówno celami art. 9 ust. 3 KA, jak i z celem skutecznej ochrony sądowej uprawnień wynikających z prawa Unii tak aby umożliwić organizacji ochrony środowiska, kontrolę sądową decyzji, która może naruszać unijne regulacje z zakresu ochrony środowiska (zob. sprawa *Protect*, pkt 54; analogicznie wyrok w sprawie *Lesoochronárske zoskupenie VLI I* (C-240/09), pkt 52)

Granice kształtowania warunków proceduralnych realizacji ochrony sądowej wynikające z art. 9 ust. 3 KA i art. 47 KPP

- 5) obowiązek wykładni zgodnej będzie spoczywał na sędziu krajowym, o ile „przepisy krajowe będą stwarzały ku temu podstawy, wprowadzając stosowne mechanizmy uznania i luzu decyzyjnego, pod warunkiem także, że zakres kompetencji sądu krajowego będzie na to pozwalał”, co Trybunał ujmuje w formule „tak dalece jak to jest możliwe” (ang. *as far as possible*), która dotyczy także ograniczenia wykładni zgodnej przez zakaz doprowadzenia do rezultatu w postaci całościowego wyniku *contra legem*, tj. zaprzeczenia literalnego znaczenia przepisu krajowego;
- 6) gdyby zatem wykładnia zgodna z prawem Unii była niemożliwa, wówczas sąd krajowy zobowiązany jest do niezastosowania (pominięcia) krajowych przepisów proceduralnych wprowadzających tak wymogi, które będą powodować, że faktycznie organizacje ochrony środowiska nie miałyby możliwości kwestionowania działań lub zaniechań objętych dyspozycją art. 9 ust. 3 KA (zob. sprawa *Protect*, pkt 55-57).

Przepisy prawa pochodnego dotyczące dostępu do sądu w sprawach ochrony środowiska na poziomie krajowym można analizować z perspektywy „statycznej” i „dynamicznej”

- **aspekt statyczny** wyraża się w normatywnym standardzie wynikającym z sektorowych, i fragmentarycznych zarazem, przepisów prawa pochodnego, gwarantujących dostęp do sądu w niektórych sprawach z zakresu ochrony środowiska, objętych zakresem art. 9 ust. 1 i 2 KA oraz częściowo zakresem art. 9 ust. 3 KA,
- **aspekt dynamiczny** wyraża się w dokonywanej przez Trybunał Sprawiedliwości *interpretacji powyższych przepisów prawa pochodnego oraz art. 9 KA w świetle efektywnej ochrony sądowej („sądowa implementacja” art. 9 ust. 3 KA poprzez kształtowanie standardu orzeczniczego)*

Dziękuję za uwagę

e'mail: m.baran@uj.edu.pl

UNIwersytet
JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

**Dostęp do wymiaru
sprawiedliwości
w sprawach dotyczących
ochrony środowiska
w Konwencji z Aarhus
i rola orzecznictwa
Komitetu ds. Przestrzegania
Konwencji z Aarhus**

dr Ilona Przybojewska

Filary i cele Konwencji z Aarhus:

- Zapewnienie dostępu do informacji dotyczących środowiska (**I filar**);
- Zapewnienie udziału społeczeństwa w procesach decyzyjnych rzutujących na środowisko (**II filar**);
- Zagwarantowanie dostępu do sprawiedliwości = dostępu do procedur odwoławczych i sądowych (**III filar**)

Dostęp do sprawiedliwości (art. 9 Konwencji)

- **ust. 1** – zapewnienie dostępu do procedury odwoławczej przed sądem lub innym niezależnym i bezstronnym organem powołanym na mocy ustawy w sprawach z zakresu dostępu do informacji o środowisku

- **ust. 2** – zapewnienie „członkom zainteresowanej społeczności” dostępu do procedury odwoławczej przed sądem lub innym niezależnym i bezstronnym organem powołanym z mocy ustawy, dla kwestionowania legalności z przyczyn merytorycznych lub formalnych każdej decyzji, działania lub zaniechania co najmniej w sprawach udziału społeczeństwa w podejmowaniu decyzji dotyczących konkretnych przedsięwzięć

- **ust. 3** - obowiązek zapewnienia, aby członkowie społeczeństwa spełniający wymagania, o ile takie istnieją, określone w prawie krajowym, mieli dostęp do administracyjnej lub sądowej procedury umożliwiającej kwestionowanie działań lub zaniechań osób prywatnych lub władz publicznych naruszających przepisy prawa krajowego w dziedzinie środowiska.

- **ust. 4** – ustalenie standardów w odniesieniu do procedur z poprzednich ustępów; procedury te mają przewidywać odpowiednie i prawnie skuteczne środki zaradcze, włączając w to, jeśli okaże się to potrzebne, wstrzymanie wykonania kwestionowanego działania, oraz być bezstronne, oparte na zasadzie równości, terminowe i niedyskryminacyjne ze względu na koszty.

- **ust. 5** – obowiązek zapewnienia informowania społeczeństwa o dostępie do administracyjnych lub sądowych środków odwoławczych oraz rozważenia stworzenia odpowiedniego mechanizmu udzielania pomocy, aby zlikwidować lub zredukować finansowe i inne ograniczenia dostępu do wymiaru sprawiedliwości.

UNIwersytet
JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

**wysoki poziom ogólności sformułowań
zawartych w Konwencji**

**potrzeba stworzenia mechanizmu
interpretacyjnego i kontrolnego**

Art. 15 Konwencji z Aarhus

Spotkanie Stron ustanawia, na zasadzie porozumienia, dobrowolny mechanizm o charakterze niespornym, niesądowym i doradczym, do przeglądu przestrzegania postanowień niniejszej Konwencji.

Mechanizm ten musi umożliwiać rozpatrywanie powiadomień od społeczeństwa w sprawach związanych z niniejszą Konwencją.

Pierwsze Spotkanie Stron decyzją nr 1/7 podjętą w październiku 2002 r. powołało Komitet ds. Przestrzegania Konwencji z Aarhus (zwany także Komitetem Zgodności od angielskiej nazwy ***Compliance Committee***), składający się z 9 członków, wybieranych w drodze konsensusu, na kadencje czteroletnie (zmiana części składu co dwa lata).

Funkcje Komitetu

- rozpoznawanie zgłoszeń Stron Konwencji, odesłań Sekretariatu i informacji ze społeczeństwa
- przygotowywanie raportów na temat przestrzegania Konwencji na wniosek Spotkania Stron
- monitorowanie, ocena i ułatwianie wdrażania i zgodności obowiązkami sprawozdawczymi Stron Konwencji

Zgłoszenia Stron

- 1) Każda ze Stron może wnieść do Komitetu zastrzeżenia co do przestrzegania przez inną Stronę postanowień Konwencji. Zgłoszenie powinno być poparte informacjami potwierdzającymi okoliczności podnoszone w zgłoszeniu.

- 2) Ponadto Strona, która pomimo podejmowanych przez siebie wysiłków nie może lub nie będzie mogła zadośćuczynić postanowieniom Konwencji, może zgłosić taką okoliczność wraz ze sprecyzowaniem czynników, które Strona uważa za przyczynę niezgodności.

Odesłania Sekretariatu

Jeżeli Sekretariat, w szczególności przy analizie raportów składanych zgodnie z Konwencją, dostrzeże możliwe niewypełnienie przez Stronę jej obowiązków wynikających z Konwencji, może zwrócić się do tej Strony o dostarczenie stosownych informacji. Jeżeli nie ma odpowiedzi albo sprawa nie jest rozwiązana w ciągu trzech miesięcy, albo dłuższym okresie, w zależności od okoliczności, jednak w żadnym przypadku nie dłuższym niż sześć miesięcy, Sekretariat może powiadomić o tej sprawie Komitet.

Informacje ze społeczeństwa

Członkowie społeczeństwa (indywidualnie lub zbiorowo) mogą wnosić do Komitetu zastrzeżenia co do zgodności postępowania danej Strony z postanowieniami Konwencji.

Decyzja 1/7 określa procedurę rozpatrywania takich informacji przez Komitet oraz wskazuje, że Komitet rozpatruje wszystkie informacje ze społeczeństwa poza informacjami anonimowymi, informacjami, które stanowią nadużycie prawa, informacjami oczywiście nieuzasadnionymi oraz informacjami niezgodnymi z postanowieniami ww. decyzji lub postanowieniami Konwencji.

Informacje ze społeczeństwa

Członkowie społeczeństwa (indywidualnie lub zbiorowo) mogą wnosić do Komitetu zastrzeżenia co do zgodności postępowania danej Strony z postanowieniami Konwencji.

Decyzja 1/7 określa procedurę rozpatrywania takich informacji przez Komitet oraz wskazuje, że Komitet rozpatruje wszystkie informacje ze społeczeństwa poza informacjami anonimowymi, informacjami, które stanowią nadużycie prawa, informacjami oczywiście nieuzasadnionymi oraz informacjami niezgodnymi z postanowieniami ww. decyzji lub postanowieniami Konwencji.

Konsekwencje rozpatrywania sprawy przez Komitet

- Komitet raportuje swoje działania i wydaje rekomendacje na co najmniej dwanaście tygodni przed spotkaniem Stron; co do zasady, raporty przyjmowane są przez Komitet w drodze konsensusu;
- Spotkanie Stron ma prawo decydować o środkach stosowanych w celu osiągnięcia pełnej zgodności z Konwencją.

Compliance Committee helps keep the Convention alive - Jonas Ebbesson,
Przewodniczący Komitetu

- Pomost między Stronami Konwencji a społeczeństwem (nacisk na otwartość i transparentność).
- Ciągła kontrola wdrażania i przestrzegania Konwencji.

Najistotniejszym zadaniem Komitetu jest rozpatrywanie informacji ze społeczeństwa (do tej pory złożono 96 takich informacji).

Statystyki wskazują, że większość (59%) informacji składanych jest przez organizacje pozarządowe; na drugim miejscu pod względem liczby plasują się informacje składane przez osoby fizyczne (27%). Informacje są też składane przez grupy organizacji pozarządowych i grupy osób fizycznych.

Według statystyk dostępnych na stronie Komitetu, wydał on do tej pory 47 ustaleń w rozpatrywanych przez siebie sprawach, z czego w ok. 60% przypadków Komitet stwierdzał niezgodności z Konwencją.

Naruszenia art. 9, poświęconego dostępowi do sprawiedliwości, stanowiły istotną część wniosków Komitetu; najczęściej naruszonym przepisem Konwencji był art. 9 ust. 4 (10% przypadków). Art. 9 ust. 3 naruszono w 5% przypadków. Kwestii dostępu do sprawiedliwości dotyczyło 37% informacji ze społeczeństwa.

Przykłady sytuacji, w których kwestionowana jest zgodność postępowania Stron z art. 9 Konwencji z Aarhus

- **Wątpliwości co do zgodności prawodawstwa Unii Europejskiej z Konwencją z Aarhus** (sprawa wniesiona przez ClientEarth, znak ACCC/C/2008/32);
- **Wątpliwości co do zgodności prawodawstwa polskiego z Konwencją z Aarhus** (niemożność zaskarżenia planu urządzenia lasu przed sądami administracyjnymi)

Komitety podkreśla znaczenie krajowego orzecznictwa sądowego dla kwestii zgodności z Konwencją z Aarhus przynajmniej w dwojaki sposób:

- 1) przez wskazywanie, że orzecznictwo sądowe powinno interpretować prawo krajowe na korzyść Konwencji;
- 2) przez badanie praktyki orzeczniczej dla określenia zgodności/ niezgodności postępowania danej Strony z Konwencją

Wybrane konkluzje wynikające z ustaleń Komitetu w odniesieniu do zagadnień związanych z dostępem do sprawiedliwości

- O DOSTĘPIE DO SPRAWIEDLIWOŚCI W OGÓLE;
 - O DOSTĘPIE DO SPRAWIEDLIWOŚCI W SPRAWACH INFORMACJI DOTYCZĄCYCH ŚRODOWISKA (ART. 9 UST. 1);
 - O DOSTĘPIE DO SPRAWIEDLIWOŚCI W SPRAWACH UDZIAŁU SPOŁECZEŃSTWA (ART. 9 UST. 2);
 - O DOSTĘPIE DO SPRAWIEDLIWOŚCI W PRZYPADKU NARUSZEŃ PRAWA KRAJOWEGO W DZIEDZINIE ŚRODOWISKA (ART. 9 UST. 3)
 - O STANDARDACH DOSTĘPU DO SPRAWIEDLIWOŚCI (ART. 9 UST. 4)

Dziękuję za uwagę

dr Ilona Przybojewska
ilona.przybojewska@uj.edu.pl

Rola organizacji pozarządowych w postępowaniu sądowo- administracyjnym

Agnieszka Warso-Buchanan - radca prawny

Projekt Czyste Powietrze, Litygacja Strategiczna

Katowice 18 kwietnia 2019

Fundacja ClientEarth Prawnicy dla Ziemi

Jesteśmy prawnikami zajmującymi się ochroną środowiska. Łącząc prawo, naukę i politykę publiczną tworzymy strategie i narzędzia, które pomagają mierzyć się z największymi problemami środowiska naturalnego.

Nasze biura:

- Londyn
- Bruksela
- Warszawa
- Nowy Jork
- Pekin
- Madryt
- Berlin

ClientEarth
Prawnicy dla Ziemi

Obszary naszej działalności

- Jakość powietrza
- Klimat
- Ochrona bioróżnorodności
- Ochrona lasów
- Dostęp do sądów i udział społeczeństwa w sprawach środowiskowych

Organizacja pozarządowa, społeczna

Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie

Art 3 ust 2 – definicja organizacji pozarządowej

*Niebędące jednostkami sektora finansów publicznych w rozumieniu ustawy z dnia 27 sierpnia 2009r. o finansach publicznych lub przedsiębiorstwami, instytucjami badawczymi, bankami i spółkami prawa handlowego będącymi państwowymi lub samorządowymi osobami prawnymi, oraz niedziałające w celu osiągnięcia zysku **osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, którym odrębna ustawa przyznaje zdolność prawną, w tym fundacje i stowarzyszenia;***

Z zastrzeżeniem ust 4 (m.in. partie polityczne, związki zawodowe, samorządy zawodowe i in.)

Kodeks postępowania administracyjnego - art 5 § 2 pkt 5

Organizacje społeczne - rozumie się przez to organizacje zawodowe, samorządowe, spółdzielcze i inne organizacje społeczne

Rodzaje postępowań

- Kodeks postępowania cywilnego - najszersze uprawnienia – art. 8 oraz art. 61-63
- **Postępowanie przed sądami administracyjnymi – art. 9 oraz 25 § 4 oraz art. 50**
- Postępowanie administracyjne – art. 31 oraz art. 90 § 3
- Kodeks postępowania karnego – art. 90-91

Forma udziału w postępowaniu

- Inicjowanie postępowania - (legitymacja do wniesienia np. skargi)
- Przystąpienie do toczącego się postępowania
- Opinia przyjaciela sądu (*amicus curiae*)

Zobowiązania międzynarodowe

Konwencja Aarhus

- Konwencja o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska, sporządzona w Aarhus dnia 25 czerwca 1998 r.
- Art. 9 ust 2 i 3 – zapewnienie dostępu do sądu w sprawach środowiskowych

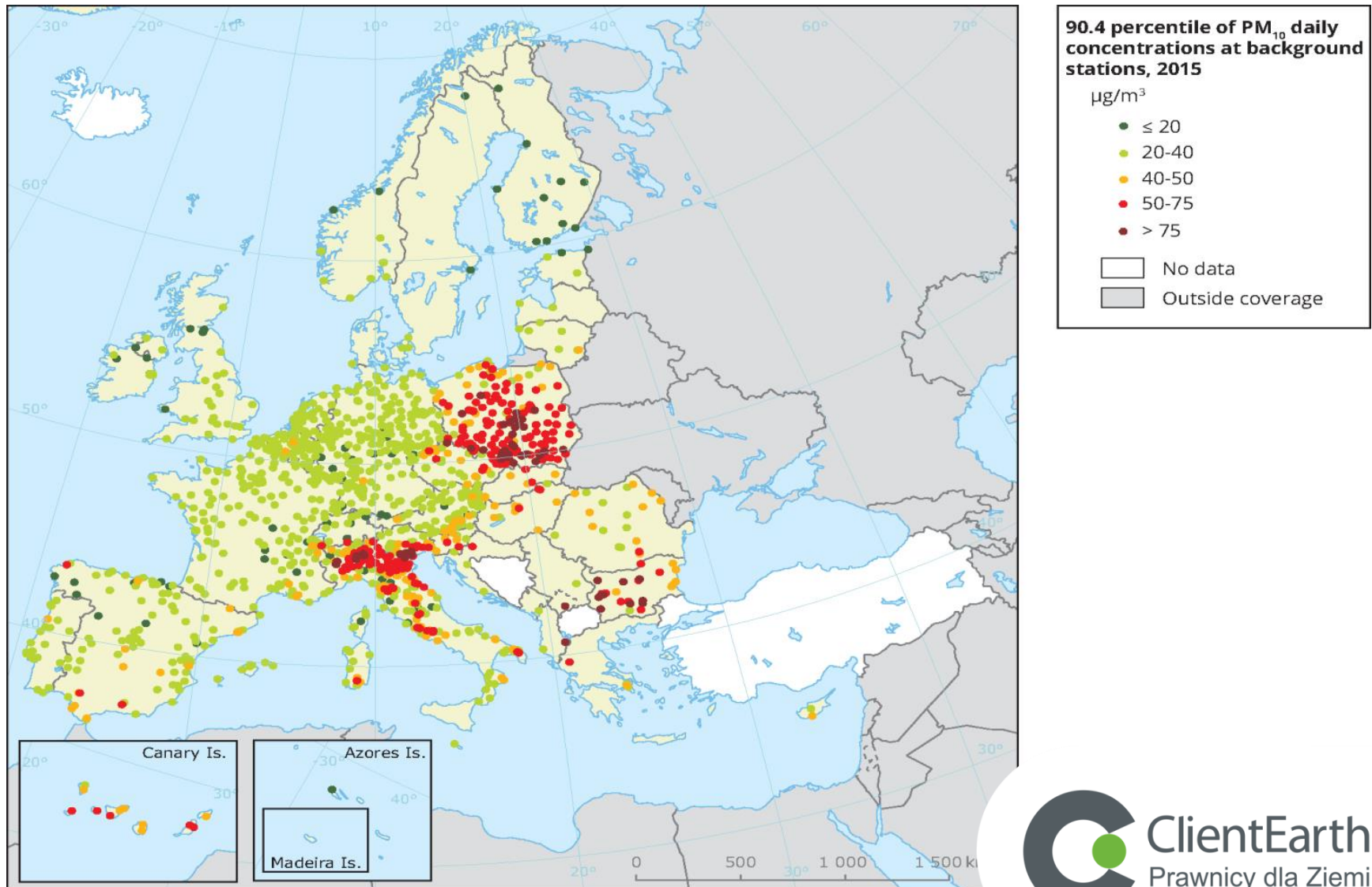
Po co to robimy?

Litygacja strategiczna

- Prowadzenie postępowań sądowych w interesie publicznym
- Cel:
 - zmiana praktyki lub prawa
 - wdrożenie określonego standardu międzynarodowego lub konstytucyjnego
 - zwrócenia uwagi opinii publicznej i organów władzy na określony, doniosły problem
 - zwiększenia świadomości społecznej
- Postępowania przed sądami i organami krajowymi oraz międzynarodowymi (np. Europejski Trybunał Praw Człowieka)
- TSUE - rola pytań prejudycjalnych

Koncentracja PM10 w Unii Europejskiej

(źródło Raport Europejskiej Agencji Środowiska 2017)

ClientEarth v The Secretary of State for Environment, Food and Rural Affairs C-404/13

- Dyrektywa 2008/50/WE o jakości powietrza
- Pytanie prejudycjalne Sądu Najwyższego UK
- Potwierdzenie uprawnień dla jednostki i organizacji pozarządowej domagania się od władz przygotowania planu ochrony powietrza spełniającego określone, zgodne z prawem kryteria oraz osiągnięcie celu poprawy jakości powietrza w możliwie najkrótszym terminie

CVRIA

ClientEarth v Komisja Europejska C-57/16

- Rozporządzenie 1049/2001 w sprawie publicznego dostępu do dokumentów PE, Rady i Komisji
- Dostęp do dokumentów w trakcie procesu wypracowywania (negocjacji) ich ostatecznej wersji
- Przejrzystość procesu decyzyjnego jako gwarant zwiększenia prawowitości i skuteczności działań instytucji unijnych
- Zwiększenie odpowiedzialności instytucji unijnych przed obywatelami Unii w ramach systemu demokratycznego

Komisja Europejska v RP

C-441/17 – Sprawa Puszczy Białowieskiej

- Skarga koalicji organizacji pozarządowych do Komisji Europejskiej
- Dyrektywa 92/43/EWG w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory, zmienionej dyrektywą Rady 2013/17/UE poprzez przyjęcie aneksu do planu urządzenia lasu Nadleśnictwa Białowieża bez upewnienia się, że aneks ten nie wpłynie niekorzystnie na integralność obszaru mającego znaczenie dla Wspólnoty i obszaru specjalnej ochrony Puszcza Białowieska
- Dyrektywa 2009/147/WE w sprawie ochrony dzikiego ptactwa, zmienionej dyrektywą 2013/17, ponieważ nie ustanowiła koniecznych środków ochrony odpowiadających wymaganiom ekologicznym typów siedlisk przyrodniczych oraz nie zapewniła ochrony gatunków ptaków wymienionych w art. 1 dyrektywy ptasiej
- Postanowienie zabezpieczające

Lesoachranarske zaskupenie v slovackie Ministerstvo Środowiska (Brown Bears case C-240/09)

- Wniosek o skierowanie pytania prejudycjalnego
- Wykładnia postanowień umowy międzynarodowej - Konwencji z Aarhus – art. 9 ust 3
- W szczególności w przedmiocie wniosku stowarzyszenia o uznanie jego statusu „strony” postępowania administracyjnego dotyczącego przyznania odstępstw od systemu ochrony takich gatunków jak niedźwiedź brunatny, dostępu do chronionych obszarów naturalnych czy też stosowania produktów chemicznych na tych obszarach

CVRIA

Wyrok Najwyższego Sądu Administracyjnego w Lipsku – Niemcy 2018 (Diesel ban)

- Efekt działań organizacji pozarządowych na rzecz poprawy jakości powietrza (Duetsche Umwelthilfe DUH i ClientEarth)
- (Jedyny) Skuteczny środek poprawy jakości powietrza – zakaz wjazdu do centrum miast samochodów z silnikami diesel
- Plany Ochrony Powietrza – Dyrektywa 2008/50/WE
- Janecek case C-237/07(wniosek o pytanie prejudycjalne)

Udział społeczeństwa

Udział społeczeństwa w procedurach środowiskowych, w tym prawo do sądu jest fundamentalnym narzędziem za pomocą, którego obywatele oraz organizacje pozarządowe mogą wspierać prawidłową transpozycję i stosowanie praw i polityk dotyczących środowiska.

Dziękuję

Agnieszka Warso-Buchanan

Radca prawny, Clean Air – Strategic Litigation

Prawo na rzecz bardziej zielonej Europy

Małgorzata Kwiędacz-Palosz
18/04/2019

ClientEarth – kim jesteśmy?

- organizacja non-profit zajmująca się prawem środowiska
- łącząc prawo, naukę i politykę publiczną działamy na rzecz środowiska naturalnego
- zmiany klimatyczne, energia, demokracja środowiskowa, ochrona przyrody, lasy i zdrowie
- na rzecz poprawy dostępu do wymiaru sprawiedliwości w UE

Prawo na rzecz bardziej zielonej Europy

Zdobywanie wiedzy i doświadczenia
Wymiana dobrych praktyk
Poprawa dostępu do wymiaru
sprawiedliwości w sprawach
dotyczących ochrony środowiska

W ramach projektu A2J EARL finansowanego
przez Komisję Europejską w ramach projektu LIFE.

Geneza projektu

- silne ramy legislacyjne i regulacje nie zapewniają pożądaných rezultatów, ponieważ nie są prawidłowo realizowane
- koszt niewłaściwej realizacji unijnego prawa środowiska - 50 miliardów euro rocznie (zgodnie z szacunkami z 2011 r.)
- przewyciężenie deficytu prawidłowej implementacji nie może ciążyć wyłącznie na organach publicznych

Osiem państw Unii Europejskiej

Justice and Environment

- Austria
- Estonia
- Hiszpania
- Niemcy
- Słowacja
- Węgry

ClientEarth

- Francja
- Polska

Cele projektu

Lepsza implementacja i stosowanie europejskiego prawa ochrony środowiska dzięki efektywnemu dostępowi do sprawiedliwości:

- podnoszenie świadomości co do istniejących już przepisów oraz orzecznictwa
- budowanie świadomości
- wyjaśnienie wyzwań oraz przeszkód związanych z dostępem do sprawiedliwości na poziomie UE oraz w państwach członkowskich UE
- informacja o możliwościach pokonania istniejących przeszkód prawnych

Działania w ramach projektu

1. strona internetowa

<https://www.pl.clientearth.org/prawo-na-rzecz-bardziej-zielonej-europy/>

<https://www.clientearth.org/access-justice-greener-europe/>

<http://www.justiceandenvironment.org/earl/>

2. Warsztat

Ograniczenia w dostępie do sądu

https://www.pl.clientearth.org/ograniczenia-w-dostepie-do-sadu-tematem-warsztatow-clientearth-i-rpo/

Jesteśmy prawnikami działającymi na rzecz ludzi i środowiska.

ClientEarth
Prawnicy dla Ziemi

Klimat Oceany Zdrowie Lasy Energia Ochrona przyrody Demokracja Biznes

Demokracja

Dostęp do Sądów

Polska Unia Europejska

Udostępnij...

f t in e

Ograniczenia w dostępie do sądu tematem warsztatów ClientEarth i RPO

Aktualności / 17 kwietnia 2018

Ograniczenia w dostępie obywateli oraz organizacji społecznych do sądu w sprawach z zakresu ochrony środowiska oraz nieprawidłowości w zakresie obowiązków informacyjnych organów były tematem warsztatów, zorganizowanych przez ClientEarth Prawnicy dla Ziemi i Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.

Eksperci wskazywali m.in. na deficyty w stosowaniu przez polskie sądy orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości UE oraz instytucji pytań prejudycjalnych do Trybunału.

3. Newsletter

Access to Justice newsletter

Access to Justice is a fundamental means through which the public and NGOs can support the implementation and enforcement of laws and policies to protect the environment. Stay up to date with the latest developments in the field in Europe.

By subscribing, you are consenting to receiving emails from ClientEarth and Justice & Environment relating to Access to Justice. Please read our [privacy policy](#) for more information.

First name *

Last name *

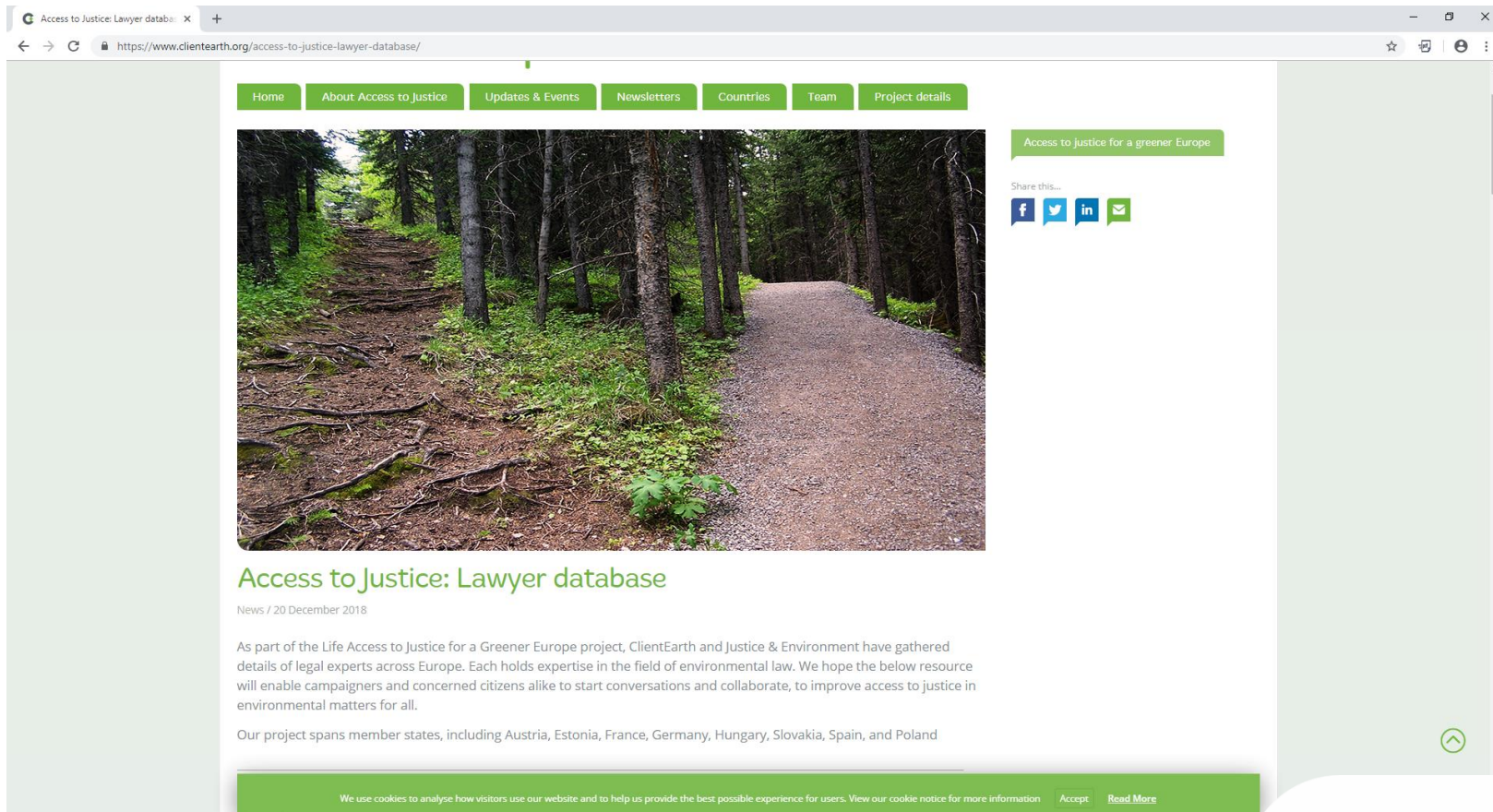
Email address *

Confirm your subscription

Subscribe me to the newsletter

Subscribe

4. Baza prawników działających w interesie publicznym

The screenshot shows a web browser window with the URL <https://www.clientearth.org/access-to-justice-lawyer-database/>. The page features a navigation menu with links for Home, About Access to Justice, Updates & Events, Newsletters, Countries, Team, and Project details. A large photograph of a forest path is displayed. To the right of the image is a social sharing section with the text "Access to justice for a greener Europe" and "Share this..." followed by icons for Facebook, Twitter, LinkedIn, and Email. Below the image, the article title "Access to Justice: Lawyer database" is shown, along with the date "News / 20 December 2018". The main text of the article reads: "As part of the Life Access to Justice for a Greener Europe project, ClientEarth and Justice & Environment have gathered details of legal experts across Europe. Each holds expertise in the field of environmental law. We hope the below resource will enable campaigners and concerned citizens alike to start conversations and collaborate, to improve access to justice in environmental matters for all. Our project spans member states, including Austria, Estonia, France, Germany, Hungary, Slovakia, Spain, and Poland". At the bottom of the page, there is a green cookie consent banner with the text: "We use cookies to analyse how visitors use our website and to help us provide the best possible experience for users. View our cookie notice for more information" and buttons for "Accept" and "Read More".

Access to Justice: Lawyer database

News / 20 December 2018

As part of the Life Access to Justice for a Greener Europe project, ClientEarth and Justice & Environment have gathered details of legal experts across Europe. Each holds expertise in the field of environmental law. We hope the below resource will enable campaigners and concerned citizens alike to start conversations and collaborate, to improve access to justice in environmental matters for all.

Our project spans member states, including Austria, Estonia, France, Germany, Hungary, Slovakia, Spain, and Poland

We use cookies to analyse how visitors use our website and to help us provide the best possible experience for users. View our cookie notice for more information [Accept](#) [Read More](#)

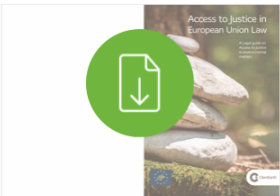
5. Praktyczny podręcznik zawierający orzecznictwo TSUE oraz zalecenia Komitetu ds. Przestrzegania Konwencji z Aarhus

Document library | Clier × ClientEarth | Environmental +

documents.clientearth.org/library/download-info/16209

ClientEarth

Climate Oceans Health Forests Energy Wildlife Rule of law

This guide contains an overview of the EU legal framework providing for access to justice in environmental matters. It focuses in particular on the interpretation of the Aarhus Convention (AC) and relevant pieces of EU secondary legislation by the Court of Justice of the EU (CJEU) and refers to the relevant findings of the Aarhus Convention Compliance Committee (the "Aarhus Committee"). It is addressed to lawyers, public authorities, judges and NGOs to assist them in their research, litigation, advocacy and other actions targeted at ensuring the correct implementation and enforcement of access to justice rules.

Size 7 MB

Published February 26, 2019

Found in Access to justice for a greener Europe Rule of law

© 2008 - 2019. ClientEarth

ClientEarth.org uses cookies to improve your experience. We'll assume you're ok with this, but you can opt-out if you wish. [Accept](#)

 ClientEarth
Prawnicy dla Ziemi

6. Toolkit – syntetyczne informacje na temat dostępu do wymiaru sprawiedliwości w sprawach środowiskowych
7. Cyfrowa platforma informacyjna umożliwiająca zadanie pytań prawnikom

8. Szkolenia

- 8 szkoleń w największych Polskich miastach
- 2019 r.
- szkolenia prowadzone przez ClientEarth oraz ekspertów

Dostosowanie do polskich potrzeb:

- tematy szkoleniowe
- adresaci
- sposób komunikowania